

PRZEWODNIK PO ĆWICZENIACH DUCHOWYCH

Michael Ivens SJ

Przekład
Grażyna Piłkowska

Wydawnictwo WAM ■ Księża Jezuici

Kraków 2013

Tytuł oryginału
UNDERSTANDING THE SPIRITUAL EXERCISES

© Michael Ivens, 1998

© Wydawnictwo WAM, 2013

Konsultacja merytoryczna
Dariusz Wiśniewski SJ

Redakcja
Zofia Smęda

Korekta
Barbara Cabała

Projekt okładki
Andrzej Sochacki

ISBN 978-83-7767-892-3

WYDAWNICTWO WAM
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków
tel. 12 62 93 200 • faks 12 42 95 003
e-mail: wam@wydawnictwowam.pl
www.wydawnictwowam.pl

DZIAŁ HANDLOWY
tel. 12 62 93 254-255 • faks 12 62 93 496
e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

KSIĘGARNIA WYSYŁKOWA
tel. 12 62 93 260, 12 62 93 446-447
faks 12 62 93 261
e.wydawnictwowam.pl

Drukarnia Wydawnictwa WAM
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

SPIS TREŚCI

WSTĘP	13
PODZIĘKOWANIA	19
BIBLIOGRAFIA	21
NOTA TŁUMACZA	27
UWAGI WSTĘPNE (ANNOTACJE)	29
Annotacja 1: metoda i cel Ćwiczeń oraz ich charakterystyczna dynamika	29
Annotacja 2 i 3: modlitwa w Ćwiczeniach	32
Annotacja 4: części Ćwiczeń i czas ich trwania	35
Annotacja 5: podstawowa dyspozycja	36
Annotacja 6: gdy wydaje się, że nic się nie dzieje	38
Annotacja 7: jak podchodzić do rekolektanta będącego w widocznym strapieniu	39
Annotacje od 8 do 10: zastosowanie dwóch serii reguł rozeznawania	39
Annotacje od 11 do 13: dwa sposoby ucieczki od procesu Ćwiczeń	42
Annotacje od 14 do 16: wybór. Dyspozycja kierownika i rekolektanta. Dynamika znajdowania woli Bożej	43
Annotacja 17: otwartość wobec kierownika duchowego	49
Annotacja 18 i 19: adaptacja Ćwiczeń	51
Annotacja 20: pełne i integralne Ćwiczenia	54
PIERWSZY TYDZIEŃ	
CEL I ZAŁOŻENIE WSTĘPNE	57
FUNDAMENT	62
Dwa praktyczne pytania	65
RACHUNEK SUMIENIA (EXAMEN)	72
Rachunek szczegółowy	73
Rachunek ogólny	76
Metoda	80
Spowiedź generalna i komunია	82
Właściwy spowiednik	84
PIĘĆ MEDYTACJI	85
Bóg, grzech i miłosierdzie	85

Wskazówki praktyczne	87
Pierwsza medytacja: trzy grzechy	88
Modlitwa przygotowawcza i wprowadzenia	88
Trzy grzechy	94
Rozmowa końcowa (kolokwium)	98
Zakończenie modlitwy: Ojcze nasz	101
Druga medytacja: grzech osobisty	101
Trzecia medytacja: modlitwa powtórkowa. Potrójne kolokwium	105
Czwarta medytacja: podsumowanie	109
Piąta medytacja: piekło	109
UWAGI DODATKOWE (ADDYCJE)	113
Uwagi dodatkowe od 1 do 5: pomoc do modlitwy	115
Uwagi dodatkowe od 6 do 9: pomoc do podtrzymania klimatu	
Ćwiczeń w ciągu dnia	119
Uwaga dodatkowa 10: pokuta	121
Uwagi dodane	123
DRUGI TYDZIEŃ	
Treść i dynamika	127
Ku <i>prawdziwemu życiu</i> w Chrystusie	128
Trójca	130
Wołanie Króla	131
Przypowieść wprowadzająca	132
Uwaga o lekturze podczas Ćwiczeń	144
KONTEMPLACJE DZIECIŃSTWA JEZUSA	146
Wracanie do początku	148
Dzień pierwszy	148
Pierwsza kontemplacja: Wcielenie i Zwiastowanie	148
Druga kontemplacja: Narodzenie	154
Kontemplacje trzecia i czwarta: powtórka	156
Piąta kontemplacja: modlitwa z zastosowaniem zmysłów	157
Pięć uwag	161
Dzień drugi: Ofiarowanie i ucieczka do Egiptu	164
Dzień trzeci: Dziecię Jezus w świątyni jerozolimskiej	165
WPROWADZENIE DO WYBORU	165
Dzień czwarty	165
Dwa sztandary	168
Trzy pary ludzi	178

Dni od piątego do dwunastego	187
Uwagi o tajemnicach życia Jezusa	188
Trzy stopnie pokory	190
Uwagi na temat <i>Dwóch sztandarów, Trzech par ludzi</i> i <i>Trzech stopni pokory</i>	196
WYBÓR	197
Szkola życia	197
Podczas Ćwiczeń	199
Dwie przestrogi	201
Wprowadzenie	203
Stwierdzenie wstępne	204
Pory wyboru	207
Uwaga do „Pór wyboru”	220
TRZECI TYDZIEŃ	
Końcowy etap Ćwiczeń	223
Trzeci tydzień: współodczuwanie – potwierdzenie wyboru	224
Rekolektant trzeciego tygodnia: prowadzenie i rozeznawanie	226
Dzień pierwszy	228
Pierwsza kontemplacja: od Betanii do Ostatniej Wieczerzy	228
Druga kontemplacja: od Ostatniej Wieczerzy do Ogrójca	233
Uwagi do trzeciego tygodnia	235
Dni od drugiego do siódmego: Męka	236
REGULY O POSILKACH	239
CZWARTY TYDZIEŃ	
Łaska radości	243
Modlitwa czwartego tygodnia: ukazywanie się Jezusa i Zmartwychwstanie	244
Pierwsza kontemplacja: Pan nasz ukazuje się Maryi	246
Uwagi do czwartego tygodnia	249
KONTEMPLACJA [POMOCNA] DO UZYSKANIA MIŁOŚCI	251
Treść i dynamika	252
Cztery punkty	254
Kontemplacja	255
TRZY SPOSOBY MODLITWY	265
Trzy sposoby modlitwy: czwarty tydzień i dalsza droga	265
Uwagi o dawaniu <i>Trzech sposobów modlitwy</i>	267
Pierwszy sposób modlitwy	268

Drugi sposób modlitwy	275
Trzeci sposób modlitwy	277
TRZEŚCI NOWEGO TESTAMENTU DO KONTEMPLACJI	281
REGUŁY ROZEZNAWANIA	299
Rozeznawanie	299
Pocieszenie i strapienie	300
Inne sytuacje rozeznawania	302
Granice rozeznawania	303
PIERWSZY ZESTAW	305
Zestawienie treści	305
Reguła 1 i 2: zasady wstępne	307
Reguła 3 i 4: opisowe definicje pocieszenia i strapienia	311
Reguły od 5 do 8: sposoby postępowania w strapieniu	316
Reguła 9: dlaczego pojawia się doświadczenie strapienia?	321
Reguła 10 i 11: postawy wobec pocieszenia	323
Reguły od 12 do 14: niektóre zwykłe taktyki nieprzyjaciela	325
DRUGI ZESTAW	327
Zestawienie treści	328
Reguła 1: zasada wstępna	328
Reguła 2: pocieszenie bez uprzedniej przyczyny	329
Reguła 3: rozróżnienie między pocieszeniem „bez przyczyny” i „z przyczyną”	333
Reguły od 4 do 6: możliwe podstępny w „pocieszeniu z przyczyną”	334
Reguła 7: działanie duchów w zależności od ukierunkowania osoby	338
Reguła 8: podstęp ukryty w świetle pozostałym po pocieszeniu bez przyczyny	339
REGUŁY ROZDAWANIA JAŁMUŻN	343
Reguły od 1 do 6: rozdawanie jałmużny i reguły wyboru	343
Reguła 7: „złota zasada” i naśladowanie Chrystusa	346
UWAGI O SKRUPUŁACH	349
Uwagi od 1 do 3: natura skrupułu	350
Uwaga 4 i 5: sumienie grube i delikatne	352
Uwaga 6: przypadek szczególny	353

KU PRAWDZIWEJ POSTAWIE DUCHA, JAKĄ NALEŻY ZACHOWAĆ W KOŚCIELE	357
Kwestie praktyczne	359
Zestawienie treści	361
Reguła 1: natura Kościoła. Podstawowa postawa jego członka	363
Reguły od 2 do 9: elementy pobożności tradycyjnej	365
Reguły od 10 do 12: rodzaje autorytetu	368
Reguła 13: ponowne określenie podstawowego nastawienia wraz z dalszym rozważaniem i przypadek precedensowy	372
Reguły od 14 do 17: postawa Kościoła wobec trzech spraw – predestynacji, wiary, łaski	374
Reguła 18: miłość i bojaźń	377
 INDEKS	 379
 WYKAZ DYREKTORIÓW	 393

WSTĘP

O przygotowaniu do dawania Ćwiczeń duchowych w mniejszym stopniu decyduje wiedza książkowa, w większym natomiast takie cechy, jak empatia, intuicja, wnikliwość i szeroko pojęta ludzka mądrość. Nie oznacza to jednak, że można pomniejszać wartość wiedzy o Ćwiczeniach. Aby poprowadzić inną osobę przez Ćwiczenia św. Ignacego, potrzebna jest także dobra znajomość samych Ćwiczeń, nawet w przypadku kierownika hojnie obdarowanego wyżej wspomnianymi darami, które wydają się bardziej osobiste, ale są podstawowymi.

Wiedza, której wymaga się od kierownika Ćwiczeń, to oczywiście przede wszystkim znajomość ich książeczek. Kierownik powinien starannie studiować książeczkę Ćwiczeń, jak mówi Dyrektorium z 1599 roku, „nieustannie ją wertować, zwłaszcza Annotacje i Reguły (...) i rozważać każdą rzecz – a niemal każde słowo – z uwagą”¹. Cztery wieki później, pomimo zmiany warunków i różnic w sposobie myślenia, które dzielą współczesnego kierownika duchowego od epoki św. Ignacego, te napomnienia zachowują swą doniosłość. Znajomość Ćwiczeń to coś więcej niż literalne zorientowanie się w tekście. Sam tekst nie dostarcza – i nigdy tego nie czynił – wszystkich wskazówek, które mogłyby pomóc dającemu w przedstawieniu i adaptacji Ćwiczeń do konkretnej sytuacji. Nawet w szesnastym wieku tekst był czasem niejasny, a do problemów z jego interpretacją należy dodać trudności wynikające z braku obeznania z jego językiem i rzeczywiste lub pozorne zmiany kulturowe. Dlatego Ćwiczenia należy interpretować zgodnie z objaśniającą je żywą tradycją, i stąd wypływa znaczenie szesnastowiecznych dyrektorów oraz dzisiejszych

¹ *Monumenta Historica Societatis Iesu*, t. 76, D. 43 – *Directorium definitive approbatum*, s. 559, 601 (przekład własny z jęz. angielskiego – przyp. tłum.).

opracowań naukowych i popularyzatorskich. Współczesny kierownik z pewnością nie musi być ekspertem akademickim w dziedzinie Ćwiczeń, ale musi znać tę książeczkę i posiadać wiedzę zaczerpniętą z wczesnych źródeł (bezpośrednio lub pośrednio), z intuicji oraz odkryć współczesnej literatury ignacjańskiej.

Celem obecnego komentarza jest zapewnienie pomocy każdemu kierownikowi duchowemu w uzyskaniu tego rodzaju wiedzy. Chociaż nieco miejsca poświęcono w nim na praktyczne kwestie dotyczące zastosowania i prezentacji materiału Ćwiczeń, to jednak zasadnicza uwaga skierowana jest na to, by pomóc kierownikowi w wyjaśnieniu znaczenia samego tekstu i w pewnym uchwyceniu sensu jego doktryny duchowej.

Materiał źródłowy wykorzystany w komentarzu

Duża część materiału wykorzystanego w komentarzu pochodzi ze współczesnych książek i artykułów. Chociaż pewne pozycje są trudno dostępne dla przeciętnego kierownika duchowego, to jednak starałem się wybierać głównie spośród prac napisanych po angielsku lub dostępnych w angielskim tłumaczeniu, które prawdopodobnie będzie można znaleźć w bibliotece czy sklepiku jezuickiego domu rekolekcyjnego albo centrum duchowości². Ze względu na bogactwo dostępnego materiału każdy wybór z konieczności musi być ograniczony, a dokonany w tej pracy nie oznacza, że autorzy czy dzieła tutaj pominięte mają mniejsze znaczenie od tych, które zostały w nim uwzględnione.

Wśród źródeł o pierwszorzędym znaczeniu dwa szczególnie zasługują na słowo wprowadzenia: same teksty Ćwiczeń i szesnastowieczne dyrektoria. Jeśli chodzi o Ćwiczenia, to kierownik duchowy musi mieć świadomość, że tradycja nie przekazała jednego ich tekstu, ale trzy oficjalne wersje³: tak zwany Autograf i dwie wersje ła-

² W Wielkiej Brytanii takimi centrami są Loyola Hall w Prescott (Anglia) i St Beuno's w St Asaph (Walia).

³ Istnieją także inne wersje Ćwiczeń, kompletne lub fragmentaryczne, z czasów Ignacego, a zwłaszcza: (1) tekst zapisany przez Anglika Johna Helyara, który od-

cińskie (*Versio Prima* i Wulgata). Autograf jest hiszpańskim tekstem poprawionym przez Ignacego; na nim opiera się niniejszy przekład. Z dwóch wersji łacińskich *Versio Prima* jest właściwie dosłownym tłumaczeniem, dokonany prawdopodobnie przez samego Ignacego, podczas gdy Wulgata jest przekładem tekstu Autografu na bardziej klasyczną łacinę, sporządzonym przez pewnego jezuitę rodem z Francji. Sam Ignacy posługiwał się wszystkimi trzema tekstami, a zarówno Wulgata, jak i *Versio Prima* zostały zaaprobowane przez Pawła III w 1548 roku. Obydwa przekłady należy zatem określić jako teksty „autorytatywne” i dlatego doprecyzowania, a nawet znaczące przesunięcia akcentów czy tonu, jakie znajdujemy w wersjach łacińskich, można uważać za przejawy myśli samego Ignacego. Główne różnice między tymi trzema tekstami zostały wspomniane w komentarzu.

Termin „dyrektorium” odnosi się do szeregu dokumentów o charakterze praktycznym i interpretacyjnym⁴, rozpoczynających się od pięciu pism pochodzących od samego Ignacego, a mających punkt kulminacyjny w Dyrektorium z 1599 roku, zwanym „Dyrektorium oficjalnym”, autoryzowanym i zatwierdzonym przez Klaudiusza Aquavivę, generała zakonu jezuitów. To ostatnie nadal jest użytecznym źródłem ogólnym, lecz jego użytkownicy powinni wiedzieć, że zawiera ono myśli (a także przyczyniło się do utrwalenia takich zapatrywań), które poważnie zniekształcają poglądy samego Ignacego, szczególnie w odniesieniu do kontemplacyjnego wymiaru Ćwiczeń. Dyrektorium z 1599 roku jest dostępne po angielsku od wielu lat⁵, ale

prawił Ćwiczenia w Paryżu, prawdopodobnie pod kierunkiem Piotra Fabera w roku 1535 lub około tego roku; (2) tekst pozostawiony przez Fabera u Kartuzów w Kolonii (1543–1544); oraz (3) tekst przypisywany Jeanowi Codure (1539–1541). Zob. MHSI, t. 100, s. 418–590.

⁴ Dyrektorium te są zebrane w tomie: *Directoria exercitiorum spiritualium (1540–1599)*, seria: *Monumenta Historica Societatis Iesu* (MHSI), t. 76, Rzym 1955, do którego wielokrotnie odwołuje się autor. W przypisach do polskiego wydania opuszczono równoległe powołania się na ich tłumaczenia angielskie (przyp. tłum.).

⁵ W. H. Longridge, *The Spiritual Exercises of St. Ignatius of Loyola, with Commentary and Directory*, Londyn 1919. Także: *Directory of the Spiritual Exercises of St. Ignatius (Authorized translation)*, Manresa Press, Londyn 1925.

dopiero od 1996 roku, to jest od publikacji całej serii⁶, angielski czytelnik może się cieszyć dostępem do poprzedzających je dwudziestu dziewięciu dokumentów z ich bogactwem świadectw odnoszących się do wczesnej historii Ćwiczeń. Wszystkie cytaty z dyrektoriiów w niniejszym komentarzu pochodzą z tego przekładu⁷.

Innym przekładem tekstów o pierwszorzędym znaczeniu, często cytowanym w komentarzu, jest książka z serii *Penguin Classic*⁸: obejmuje ona Autobiografię (albo *Reminiscences*), Dziennik duchowy, wybór listów i Ćwiczenia duchowe. Obecny przekład Ćwiczeń korzysta z tego wydania, a główne odstępstwa od niego zostały poczynione dla osiągnięcia celów komentarza⁹. Oprócz listów zawartych w tym woluminie dostępne są też inne, opublikowane w tomie z serii *Inigo Texts*¹⁰ w przekładzie Williama J. Younga¹¹.

Oryginały wszystkich pierwotnych materiałów źródłowych, do których odwołuje się komentarz, są wydane w serii MHSI, przy czym głównymi cytowanymi woluminami są tom 100 (*Exercitia Spiritualia*), tom 76 (*Directoria*) i 12-tomowy cykl listów Ignacego (*Epistolae et Instructiones*). Inne tomy z serii *Monumenta Historica*

⁶ Palmer, Martin E., *On Giving the Spiritual Exercises: The Early Jesuit Manuscript Directories and the Official Directory of 1599*, The Institute of Jesuit Sources, St Louis 1996.

⁷ Dotyczy to wydania angielskiego. Polski przekład jedynie czterech dyrektoriiów pochodzących od św. Ignacego można znaleźć w: Ignacy Loyola, *Pisma wybrane*, t. 2, WAM, Kraków 1968. Stamtąd też została zaczerpnięta część cytatów, pozostałe cytaty z dyrektoriiów stanowią tłumaczenie własne z jęz. angielskiego. W przypisach do polskiego wydania opuszczono powołania na angielskie tłumaczenia tych tekstów, odwołując się jedynie do wydania źródłowego (MHSI 76) (przyp. tłum.).

⁸ *Saint Ignatius of Loyola: Personal Writings*, wydane przez Josepha A. Munitiza i Philipa Endeana, Penguin Books, Londyn 1996.

⁹ Podobnie jak wcześniej, dotyczy to wydania angielskiego. W przekładzie na język polski wykorzystano cytaty z Dziennika duchowego i niektórych listów św. Ignacego opublikowanych w: Ignacy Loyola, *Pisma wybrane*, t. 1, WAM, Kraków 1968. Cytaty z Autobiografii św. Ignacego podane są natomiast za: Ignacy Loyola, *Opowieść pielgrzyma. Autobiografia*, WAM, Kraków 2002. W przypisach do polskiego wydania opuszczono powołania na angielskie tłumaczenia tych tekstów (przyp. tłum.).

¹⁰ *Inigo: Letters Personal and Spiritual* (Inigo Texts Series: 3), wyd. Joseph A. Munitiz, Hurstpierpoint 1995.

¹¹ Szczegóły podano w Bibliografii.

Societatis Iesu będą przywoływane w miarę potrzeby, gdy tekst nie jest dostępny w przekładzie angielskim.

W komentarzu przyjęto układ, w którym najpierw podane jest wprowadzenie do każdej z kolejnych części Ćwiczeń, a potem komentarz do poszczególnych słów lub fraz w ich tekście, które zostały wyróżnione *kursywą*. Numery tekstu Ćwiczeń i odwołania do nich są podane w nawiasach kwadratowych. W nawiasach kwadratowych umieszczono również słowa, których nie ma w tekście, lecz które precyzują jego znaczenie.

Jako kontynuację obecnego komentarza mam nadzieję wydać w niedalekiej przyszłości *Słownik Ćwiczeń*, w którym Ćwiczenia będą omawiane nie według ich części, ale według ważniejszych słów. Słowa te można będzie rozważyć w kontekście słownika szerzej niż na to pozwala układ komentarza z jego ograniczeniami.

UWAGI WSTĘPNE

(ANNOTACJE)

J H S

[1] ¹ UWAGI WSTĘPNE [SŁUŻĄCE] DO ZDOBYCIA PEWNEGO ZROZUMIENIA ĆWICZEŃ DUCHOWNYCH¹, KTÓRE TU NASTĘPUJĄ, I POMOCNE TAK TEMU, KTÓRY ICH UDZIELA, JAK I TEMU, KTÓRY JE ODPRAWIA.

Ćwiczenia rozpoczynają się od dwudziestu uwag wyjaśniających (annotacji), które dotyczą szerokiego zakresu tematów (w rezultacie stanowią one pierwsze z „dyrektorów”). Spośród tych uwag niektóre są przeznaczone bezpośrednio dla odprawiającego Ćwiczenia, inne zaś dotyczą ogólnego sposobu korzystania z Ćwiczeń i pewnych zasad ich dawania. Praktyką samego Ignacego było dawanie rekolektantowi *Uwag wstępnych* 1, 20, 5 i 4 na początku, a 3, 11, 12 i 13 po Fundamencie².

Annotacja 1: metoda i cel Ćwiczeń oraz ich charakterystyczna dynamika

² *Uwaga pierwsza*. Pod tym mianem „*Ćwiczenia Duchowne*” rozumie się wszelki sposób odprawiania rachunku sumienia, rozmyślenia, kontemplacji, modlitwy ustnej i myślniej i inne działania duchowne, jak o tym będzie dalej mowa.³ Albowiem jak przechadzka, marsz i bieg są ćwiczeniami cielesnymi, tak podobnie ćwiczeniami

¹ Ćwiczeń Duchownych – w tekście Ćwiczeń zachowano formę „duchowne”, której używa o. Bednarz. W komentarzu przyjęto bardziej współczesną formę „duchowe”, na przykład Ćwiczenia duchowe, pożytek duchowy itd. (przyp. tłum.).

² Dyrektorium podyktowane Vitorii (MHSI 76, D. 4 – *Directorium patri Vitoria dictatum*, s. 100, 103 [tłumaczenie polskie w: Ignacy Loyola, *Pisma wybrane*, t. 2, s. 233–234]).

duchownymi nazywa się wszelkie sposoby przygotowania i usposobienia duszy do usunięcia wszystkich uczuć nieuporządkowanych,⁴ a po ich usunięciu – do szukania i znalezienia woli Bożej w takim uporządkowaniu swego życia, żeby służyło dla dobra i zbawienia duszy.

Uwaga pierwsza: Wyjaśnia ona cel Ćwiczeń – nawrócenie serca, z którego wynika nowa jakość czy też nowy kierunek życia. Nawrócenie jest zarówno „zwróceniem się do”, jak i „odwróceniem się od”. „Zwrócenie się do” w języku Ćwiczeń polega na poszukiwaniu i znajdowaniu woli Bożej, a związane z nim „odwrócenie się od” jest procesem uwalniania się od wpływu „nieuporządkowanych” popędów i przywiązań, które tłumią miłość i są przeszkodą dla prawości intencji.

Ćwiczenia Duchowne (Ćwiczenia duchowe): Niegdyś nazwa pospolita, służąca do oznaczenia dowolnego rodzaju osobistych praktyk religijnych. Porównanie ich przez Ignacego z ćwiczeniami cielesnymi delikatnie podkreśla element rozważań i celowości. Ważne jest jednak, żeby nie przypisać temu wyrażeniu niewłaściwych skojarzeń z ćwiczeniami gimnastycznymi.

przygotowanie i usposobienie duszy³: Uwolnienie i nowe ukierunkowanie serca jest dziełem Ducha Świętego, zaś nasze działania to współpraca podejmowana dzięki łasce; nie osiąga się tego przez samo wykonanie „ćwiczeń”.

uczucia nieuporządkowane: „Uczucia”, kluczowe słowo w języku Ćwiczeń, odnosi się do wielu rodzajów miłości i pragnienia oraz do ich przeciwieństw – lęku i nienawiści. Uczucia działają na wielu poziomach: od przemijających odczuć do poziomu, na którym wpływają na sposób postrzegania rzeczywistości, wydawania sądów, wybierania i działania. Ćwiczenia dotyczą nawrócenia uczuciowości, przyzwolenia na to, by Duch wszedł w naszą afektywność, przemienił ją i przez nią działał. Tylko wtedy można zrozumieć, dlaczego Ignacemu tak zależy na wolności od „uczuć nieuporządkowanych”, czyli naszej afektywności, w takiej mierze, w jakiej porusza nas ona

³ „Duszy” – w tekście angielskim dosłownie: „siebie” (przyp. tłum.).

w kierunkach, którym brak „porządku”, czyli nieskierowanych do transcendentnego „celu” osoby ludzkiej (por. [23]).

W języku angielskim sens słowa „uczucie” (*affection*) zatracił się, a zastępcze określenia, takie jak „skłonność”, „pociąg”, „upodobanie”, „przywiązanie” oddają go tylko częściowo. Pierwotny sens zachował się jednak w zwrotach „przychylnie usposobiony” (*well-affected*), „zniechęcony” (*disaffected*), „zniechęcenie” (*disaffection*).

wola Boża: W trakcie Ćwiczeń używa się różnorodnych wyrażeń na określenie stosunku do Boga, który jest celem ludzkiego życia i spodziewanym wyborem ze strony człowieka. Obok „szukania i znajdowania woli Bożej” znajdujemy gotowość na to, by Bóg „posługiwał się mną” [5], „cześć” [16], „chwałę” [16], „służbę” [16], „wielbienie”⁴ [23], pragnienie zadowolenia Boga (wybór tego, „co jest miłsze Bożej dobroci”) [151] i oczywiście triadę „chwalić, czcić, służyć” [23]. Wyrażając zasadniczo tę samą myśl, każde z tych wyrażeń nadaje jej swoisty akcent. W Ćwiczeniach wyrażenia „wola Boża” używa się w związku z wyborami czynionymi w sytuacjach, kiedy nie przesądzają o nich kryteria obiektywne.

uporządkowanie swego życia: Niekoniecznie wybór „stanu życia”. Chociaż tekst jest napisany przede wszystkim z myślą o rekolektancie, który chciałby wybrać pewien stan w życiu, „życie” ma w Ćwiczeniach szersze znaczenie niż „stan”. Nacisk kładzie się tu na fakt, że ktoś odprawia Ćwiczenia w celu znalezienia kierunku w swym życiu.

dla (...) zbawienia duszy: W Ćwiczeniach ostateczna motywacja zawsze obejmuje dobro (albo zbawienie) duszy, którego – jak zakłada Ignacy – odprawiający pożąda, podobnie dziś z góry można przyjąć, że współczesny rekolektant chce „wybrać życie”. W momencie rozpoczynania Ćwiczeń cały ich program (znalezienie woli Bożej w uporządkowaniu własnego życia) zostaje przedstawiony jako

⁴ *Wielbienie* występuje w numerze [23] w tłumaczeniu o. Jana Ożoga SJ: „Człowiek został stworzony, aby Boga, naszego Pana, wielbił, okazywał Mu cześć i służył Mu” (przyp. tłum.).

odpowieź na tę fundamentalną dla człowieka sprawę. Później o zbawieniu osobistym będzie zwykle mowa w formułach, które włączają je w chwałę (albo cześć czy służbę) oddawaną Bogu (zob. [20] i [23] z komentarzem).

Annotacje 2 i 3: modlitwa w Ćwiczeniach

Modlitwa w Ćwiczeniach jest szczególną formą procesu opisywanego tradycyjnie jako czytanie, rozważanie, modlitwa afektywna i kontemplacja (*lectio, meditatio, oratio, contemplatio*⁵). Proces ten opiera się na „mocnym fundamencie” podanego fragmentu tekstu; aby zasymilować ten materiał, zwykle trzeba zacząć od jakiegoś rodzaju rozumowania dyskursywnego. Wychodząc od niego, proces przesuwa się z poziomu rozumu na poziom uczuć, przechodząc od tego, co „zadane”, do tego, co osobiste, od tego, co złożone, do tego, co proste.

W Ćwiczeniach, zwłaszcza na ich początku, istnieje niebezpieczeństwo zatrzymania tego procesu na jego wczesnych etapach. Uwagi wstępne druga i trzecia, z których jedna dotyczy kierownika, a druga rekolektanta, przestrzegają przed tą tendencją i od początku akcentują kontemplacyjny charakter Ćwiczeń. Ćwiczenia są skierowane „nie tyle na wiedzę i abstrakcyjne rozumowanie, ile na uczucia i aktywność woli”. W rzeczy samej „czyste rozumowanie nie jest wcale modlitwą, lecz studium”⁶.

[2] ¹ Uwaga druga. *Ten, co drugiemu podaje sposób i plan rozmyślenia lub kontemplacji, powinien opowiedzieć mu wiernie historię danej kontemplacji czy rozmyślenia, przechodząc tylko od punktu do punktu z krótkim i treściwym objaśnieniem. ² Albowiem jeśli ktoś rozpoczyna kontemplację, biorąc za podstawę prawdę historyczną, a następnie bada tę historię i rozważa nad nią osobiście, może sam dojść do czegoś, co bardziej mu ją rozjaśni albo co da mu większe zrozumienie jej znaczenia.*

⁵ Z tak nazwanymi etapami Czytelnik mógł się spotkać w procesie modlitwy zwanym *lectio divina* (przyj. tłum.).

⁶ *Breve directorium* (MHSI 76, D. 26, s. 446).

³ Czy to będzie za sprawą jego własnego rozumowania, czy dzięki łasce Bożego oświecenia, więcej tu znajdzie smaku i owocu duchowego, niż gdyby dający mu Ćwiczenia dużo wyjaśniał i rozwodził się nad znaczeniem danej historii⁷. ⁴ Bo przecież *nie obfitość wiedzy, ale wewnętrzne odczuwanie i smakowanie rzeczy zadowala i nasyca duszę*.

Ten, co (...) podaje: Dający Ćwiczenia muszą być świadomi, że oni sami mogą stanąć na przeszkodzie procesowi kontemplacyjnemu, mówiąc zbyt wiele i nie dając rekolektantowi okazji do samodzielnego odkrywania. Zadanie kierownika duchowego – mówi Dyrektorium oficjalne – polega na „wskazaniu żyły kruszcu, który odprawiający może później wydobywać dla siebie”, chociaż mniej zdolnym mogą być potrzebne nieco pełniejsze wyjaśnienia⁸.

drugiemu: W oryginalnych tekstach o tym „drugim” mówi się jako o „tym, który odprawia” lub „przyjmuje” Ćwiczenia. Termin „rekolektant”, podobnie jak „kierownik”, pochodzi z czasów późniejszych od epoki Ignacego.

nie obfitość wiedzy, ale wewnętrzne odczuwanie i smakowanie rzeczy zadowala i nasyca duszę: Jest to kluczowe zdanie dla zrozumienia duchowości Ćwiczeń. Nie powinno być odczytywane jako przeciwstawienie obiektywnej wiedzy subiektywnemu doświadczeniu odczuwania i smakowania, ale jako rozróżnienie dwóch poziomów poznania: tego, które istnieje wyłącznie lub w większości na poziomie intelektu, oraz odczuwalnego poznania, które angażuje uczucia.

⁷ Tekst numeru [2] w wersetych 2 i 3 dostosowany do tekstu angielskiego dla zachowania jego podziału na wersety (przyj. tłum.).

⁸ Dyrektorium z 1599 roku (MHSI 76, D. 43 – *Directorium definitive approbatum*, s. 607). Polanco tak wyjaśnia klauzulę o dawaniu pełniejszych wyjaśnień mniej zdolnym: „Ważne jest, żeby kierownik, dopuszczając różnice co do inteligencji, wykształcenia czy doświadczenia odprawiających, z jednej strony unikał zbyt obszernego wyjaśniania – zarówno dlatego, by rekolektant mógł zyskać większe zadowolenie w tym, co sam odkryje, jak i dlatego, by zostawić więcej miejsca dla światła i poruszeń z wysoka; z drugiej strony strzegł się zbytniej zwięzłości i schematyczności, lecz raczej dał na tyle dużo, by mógł mieć pewność, że rekolektant rozumie punkty właściwie i jest w stanie dostrzec, jak może wejść w tę medytację” (MHSI 76, D. 20 – *Directorium P. Ioannis Alfonsi de Polanco*, s. 287).

O tym ostatnim będzie się mówić w Ćwiczeniach jako o wewnętrznym poznaniu (zob. [63, 104, 333]). Można je nazywać „wewnętrznym” z dwóch powodów: należy ono do „wnętrza” (albo serca) osoby, która je zyskała, a także przenika poza to, co jest bezpośrednio oczywiste, do „wewnętrznej” tajemnicy znaczenia poznanej osoby lub prawdy.

[3] ¹ Uwaga trzecia. Ponieważ we wszystkich dalszych ćwiczeniach duchownych posługujemy się aktami *rozumu*, by rozważać, i aktami *woli*, by miłować⁹, ² należy przeto zwrócić uwagę na to, że w aktach *woli*, kiedy rozmawiamy *ustnie lub myślnie* z Bogiem, Panem naszym, lub z Jego świętymi, ³ wymagane jest większe *uszanowanie* z naszej strony, niż kiedy posługujemy się tylko rozumem dla zrozumienia.

rozumu (...) woli: Dla rekolektanta modlitwa Ćwiczeń sprowadza się do dwóch prostych aktywności: działania rozumu (władzy rozumowania) oraz woli (władzy afektywnej).

wola: Tutaj, jak często zdarza się w Ćwiczeniach i ogólnie w klasycznej literaturze duchowej, słowo „wola” może być zastąpione przez „serce”.

ustnie lub myślnie: „Ustnie” za pomocą słów (ale płynących z serca); „myślnie” – dotyczy każdego rodzaju modlitwy niewerbalnej.

uszanowanie: „Zachowując należną Bogu cześć i uszanowanie” [38]. Jest to w pierwszym rzędzie postawa serca, ale ma swe implikacje dla ciała [75, 76]. Dla Ignacego miłosne uszanowanie jest zasadniczą postawą stworzenia przed Bogiem. Dlatego modlitwa jest szczególnie momentem uszanowania, a im bardziej ktoś zbliża się do Boga w modlitwie, tym bardziej jego modlitwa powinna być pełna szacunku. Dyrekoria odczytują tę uwagę w bardziej specyficzny sposób, jako stwierdzenie prymatu modlitwy afektywnej.

Ignacy i autorzy pierwszych dyrektoriów za ważne uważali podkreślenie tego punktu, szczególnie w odniesieniu do medytacji pierwszego tygodnia, w których „zdarza się często, że z początku

⁹ Dosłownie w tekście angielskim: „wzbudzić uczucia” (przyp. tłum.).

jedynie rozum karmi się nowością i ciekawością tematów, a ze strony woli występuje tylko bardzo słabe wewnętrzne smakowanie¹⁰.

Annotacja 4: części Ćwiczeń i czas ich trwania

[4] ¹ *Uwaga czwarta*. Na odprawienie Ćwiczeń, które tu następują, przeznaczają się cztery tygodnie, odpowiadające podziałowi Ćwiczeń na cztery części. ² Część pierwsza mianowicie jest rozważaniem i kontemplowaniem o grzechach; część druga jest o życiu Chrystusa, Pana naszego, aż do Niedzieli Palmowej włącznie; ³ część trzecia o Męce Chrystusa, Pana naszego; czwarta wreszcie o Zmartwychwstaniu i Wniebowstąpieniu, z dodaniem trzech sposobów modlitwy.

⁴ Jednakże nie trzeba tego tak rozumieć, jakoby każdy tydzień musiał koniecznie trwać siedem lub osiem dni. ⁵ Zdarza się bowiem, że w pierwszym tygodniu jedni później znajdują to, czego szukają, mianowicie skrucę, boleść duszy i lzy z powodu grzechów, ⁶ inni znów są gorliwsi od tamtych i więcej doznają poruszeń i doświadczeń od różnych duchów. ⁷ Trzeba zatem niekiedy skrócić tydzień, innym znów razem przedłużyć go. I podobnie [postępować należy] we wszystkich innych tygodniach, szukając *owocu stosownie do danego przedmiotu [Ćwiczeń]*. ⁸ Całość jednak trzeba skończyć mniej więcej w trzydziestu dniach.

Uwaga czwarta: Ta annotacja podaje zarys materiału, jaki obejmują Ćwiczenia, włączając do niego w czwartym tygodniu trzy sposoby modlitwy (zob. komentarz do [238–260]).

Ćwiczenia nie są jedynie programem; są osobistą pielgrzymką wiary, w której „szuka się i znajduje”. Jako takie obejmują współdziałanie tego, co przepisane, z tym, co osobiste, programu z jednej strony, a z drugiej niemożliwych do przewidzenia potrzeb, tempa posuwania się naprzód i rozmaitych doświadczeń osoby. Dlatego należy dać osobie przestrzeń potrzebną jej do szukania i znalezienia łask, których można się spodziewać na różnych etapach tej podróży. Z tego powodu tygodnie mogą być przedłużane lub skracane. Nale-

¹⁰ Dyrektorium Dávila (MHSI 76, D. 31 – *Annotationes P. Aegidii González Dávila*, s. 504).

ży zauważyć, że jedynym postawionym tu wymaganiem jest to, aby *tempo* Ćwiczeń było dostosowane do tempa, w jakim posuwa się rekolektant. Co do wierności treści i układowi Ćwiczeń zob. poniżej uwagi do numeru [20].

owoc: Owocem (dosł. „rzeczami”) są tutaj różnorodne łaski Ćwiczeń. Podobnie jak w pierwszym tygodniu rekolektant szuka łask tu wymienionych (skruchy itp.), tak w kolejnych tygodniach ciągle poszukuje łask, które odpowiadają konkretnemu osiągniętemu etapowi. Co do poszukiwania określonych łask jako cechy Ćwiczeń zob. poniżej uwagi do numerów [48, 106].

stosownie do danego przedmiotu [Ćwiczeń]: Zwrot „dany przedmiot” jest tłumaczeniem łacińskiego terminu *materia subiecta* występującego w Autografie. Brany dosłownie, odnosi się on do podawanej treści Ćwiczeń. Należy to jednak rozumieć w odniesieniu do Ćwiczeń jako procesu osobistego. Podczas tego procesu prosi się o łaski nie tylko stosownie do zadanej „materii”, ale też zgodnie z osobistymi odpowiedziami rekolektanta i z jego rozwijającymi się potrzebami. Wyraźnie wskazuje na to *Versio Prima*, która dokonuje następującego przekładu: „zgodnie z tym, co jest odpowiednie tak dla osób, jak i dla przedstawianego materiału” – dodając w ten sposób do tekstu Autografu wymiar subiektywny. W tym sensie wyrażenie „stosownie do danego przedmiotu” należy rozumieć w całych Ćwiczeniach (por. numery [48, 49, 74, 105, 204, 225, 226, 243]). Na temat jego zastosowania w numerze [199] zob. poniżej.

¹¹ *Bardzo wielką korzyść przyniesie* – wyrażenie w tłumaczeniu o. Jana Ożoga, które lepiej odpowiada tekstowi i komentarzowi angielskiemu (przyp. tłum.).